

Zbraň osamělosti kontra husitský kolektiv

Jarmila Doubravová

Janáčkovy Výlety páně Broučkovy byly tak všestranně komplikovanou záležitostí, že už jenom tím vzbuzovaly pozornost.¹⁾ Brod, Černoorská, Hollander, Hrabal, Očadlík, Pala, Přibáňová, Racek, Stuckenschmidt, Šeda, Šourek, B.Štědroň, Tyrrell, Vogel a Vysloužil se zabývali vznikem díla, libretem, ohlasem, dramatičností²⁾ - a také humorem.

Zatímco Brod zdůrazňuje určitou cizost tohoto humoru, když píše: "Nenalézám vždy cesty k Janáčkovu humoru", Jan Racek už přímo píše o dvoudílné komické opeře s groteskním zaměřením, v níž ale vítězí lyrismus, Vogel (v publikaci L. Janáček dramatik) píše: "Janáčkův humor - jak jsme již viděli na některých partiích Osudu - má občas sice do sebe co si podivínského, skurilního, ježatého, je to (podobně jako soukromý humor hluchého Beethovena) typický humor životem ne právě hýčkaného samotáře, humor smějící se mezi zuby a laskající, až vám kosti praskají."³⁾ Pala píše:⁴⁾ "thematically šlo o humor, který se kvalitativně lišil od humoru tradičního", upozorňuje však na polaritu tohoto humoru vůči Janáčkově dětsky bezelstné bezprostřednosti i charpentierovsky bohémskému humoru umělců. Šeda používá k charakteristice vlastních Janáčkových slov, když píše: "nalomit každou vlakou citovou - aby do hluboké pravdy zapadal, vždy ji přiosťřit sarkasmem". Podobně si počíná Černoorská, když k 2.vydání opery na deskách Supraphonu rovněž cituje Janáčka: "Ostří satiry jak by do živého masa bodalo - a ne jednou odloženo pero. Není-li tón příliš měkký, snad málo břitký? Nelichotí-li spíš než odsuzuje? Nezamlouvá než odvrhuje? Není-li v něm spíše sladkosti než hořkosti pravdy? Není-li v něm jen lahody bez prudkosti jedu?" Hollander ve své monografii ukazuje na Výletech páně Broučkových, Lišce Bystroušce, Říkadlech a burleskní scéně v Mrtvém domu, že Janáček měl nadání pro komický žánr. Tyrrell ve své publikaci o české opeře v dané souvislosti cituje z kritiky J.E. Zelinky z r. 1942, že se jedná o "taneční a pantomimickou burlesku" - myšlena je ovšem jen první část bilogie. Černoorská pak uvádí důležitý postřeh: "Zatímco návrhy libretistů zdůrazňovaly románové příhody Matěje Broučka, Janáček jistě z osobních

svých důvodů hodlal nastavit zrcadlo především uměleckému světu, té jeho části, s níž se sám zejména v období práce na Výletech páně Broučkových ostře potýkal."

Pokud se týká zaměření, shodují se rovněž všichni autoři v široce vymezené oblasti humoru s různými upřesněními v podstatě v intencích slavného anglického esejisty přelomu 17. a 18. století Josepha Adissona a jeho rodokmenu humoru: pravda, reflektovaná zdravým lidským rozumem člověka, který se hněvá, ale má přitom vtip, vede k humoru.

V otázce dramatickosti Vogel (1948) zdůrazňuje, že ve Výletech do XV. století jsou podmínky o to příznivější, že tu jde za prvé vůbec o závažnější téma a za druhé, že proti zápornému prvku Broučků stojí v hu-sitech prvek venkoncem kladný, až na ty materiálově ne právě poutavé spory o náboženská dogmata i mezi Pražany samotnými. Dále píše:⁵⁾ "chybí k němu (Broučkovi) na měsíci jakýkoli opravdu kladný protějšek". Vogel dále cituje z rozhovoru L. Janáčka a redaktora Venkova Josefa Puchmayera (z doby, kdy začala spolupráce s V. Dykem): "Kouzlo její (nové opery) spočívati bude ve skutečném nadsazování ve všem, čímž vzniká burleskní její ráz." Hollander⁶⁾ považuje Výlety za slabé dílo se slabým libretem, ale poukazuje na to, že množství postav, pestrost a pohyblivost dění propůjčují celku filmový element, kterého si byl Janáček vědom. Hollander dále: "Die beiden Mondakte sind eine Parodie, nicht allein auf Brouček und die Welt des vulgaren Behagens, die er verkörpert; mehr noch hat Sv. Čech die intellektualisierende und ästhetisierende Hohlheit einer bestimmten Kategorie der Prager Künstler mit ihren Posen und affektierten Klischees ironisiert".

Všichni autoři se shodují na odlišném pojetí druhého dílu bilogie i vznikem díla během jediného roku a podmíněním válečnými událostmi a shodují se na faktu Broučkových pozitivních protihráčů - husitů, jež v I. díle nemá. Vogel (1948) uvádí blízkost II. dílu bilogie ke Glagolské mši a komentuje fakt, že tu Brouček má pozitivní protihráče, podobně Vysloužil. Fr. Hrabál přirovnává tento díl k Vojckovi, B. Štědroň trochu příliš jednoznačně tvrdí, že zde Janáček "vyjadřuje hudbou svůj obdiv k husitství". Vogel cituje z Janáčkovy odpovědi Masarykovi, jemuž je dílo věnováno: "vedle hýření krásným tónem ujímá se i filosofie tónu". Velmi důležitou souvislost uvádí ve své monografii Hollander: "(Satire) - Sie wird nur eine Mahnung an die Zögernden, die leicht zufriedenen und Kompromißbereiten der eigenen Nation, so etwas wie eine nationale Selbstanalyse und Rechtfertigung. Darum hat Janáček das Werk auch dem Befreier des tschechischen Volkes, T. G. Masaryk, gewidmet." Pozoruhodný postřeh uvádí Tyrrell - a to, že Brouček nemá vojenský a národní element husitského hnutí jako Šebor a Bendl (Husitská nevěsta, 1868, Dítě Tábora, 1898).⁷⁾

Toto všechno a ještě mnoho dalšího bylo už o Janáčkových Výletech pana Broučka napsáno. Jeden podstatný detail však chybí: že Janáček nepsal svoje opery jenom nápěvkovou technikou, že využíval operního a vůbec hudebního výraziva konce 19. a počátku 20. století - a svých nápěvků.⁸⁾ - Když Brouček rozmlouvá Málince lásku k malíři Mazalovi, zpívá: "... Proč se taháte s takovým člověkem? Nic nemá, ničím není, ničím nebude...", v orchestru se ozve motiv - fanfára (s.18 klavírního výtahu).

Je pak citován v I. dílu bilogie všude tam, kde přijde ke slovu potencionální rivalita Mazala, respektive na Měsíci Blankytného a jeho ideálů a Broučka a jeho majetku ve vztahu k Málince. "Ty vrahu našich blahých dnů, jenžs vyrval hadím drápem královnu mých snů" - zpívá Blankytný, když "bouře šílenství jím smýká", jak se zpívá vzápětí.⁹⁾ Hrdinská fanfára má svůj předobraz v Straussově Donu Quijotovi.¹⁰⁾

A nyní si uvědomme: dva díly bilogie psali dva různí autoři - totiž dva Janáčkové: ten první neúspěšný padesátník, zuřivě bojující o svou Pastorkyni v donquijotovském boji, o němž svědčí korespondence např. mezi Kovařovicovými dědici a Janáčkem, a ten druhý - úspěšný autor úspěšného díla, jež se líbilo i Richardu Straussovi a kvůli němuž se namáhali zástupci Universal Edition na výzvu Maxe Broda, podníceného impulzívním apelem Sukovým, přijet do Prahy a na Pastorkyňu se podívat. Jestliže Janáček pro symbol svého prvního zoufale bojujícího já zvolil motiv podobný Straussovu Quijotovi, v druhém díle, který vznikl během jediného roku, se už mohl stát fiktivním členem kolektivu. Jeho "ježatý humor, mající do sebe cosi skurilního" zmizel. Nemusel se už smát sám. Dostal se mezi své - i když nikoli husity.

Nám však na Výletech páně Broučkových kromě humoru zamýšleného zůstal navíc ještě humor nezáměrný a historická ironie. K tomu prvnímu: Husity charakterizují kromě Ktož jsou boží bojovníci ještě dva "poučené výtvořky Janáčkovy" - jak to charakterizuje Šeda: "Slyšte rytíři boží mají být přítom doprovázeny dudami. Proč? Šlo o lidový zpěv. V praxi

divadelní se ovšem nahrazují hobojem a klarinetem." Za druhé: když Lunobor, šéf měsíční sekce, uvidí poprvé Broučka v doprovodu Blankytného, táže se: "Kdo je tvůj podivný soudruh, lahodně mi zjev, v něm zdá se nekoluje našich luhů krev!"

Z citovaného fejetonu (viz pozn.1) uvádíme závěrem autentický humor Janáčkův, týkající se II.dílu Výletů páně Broučkových: "Ale z těch dávných dob známe Šárku Fibichovu, Libuši Smetanovu a pomoc blízkou toho, kdo tam d o l e ž i l a harmonisoval husitské zpěvy." (!)

- 1) V r. 1908 Janáček vyvinul úsilí o získání libreta, 1908-13 korespondoval s libretisty o I.dílu, který neustále opravoval až do r.1917, kdy začal korespondovat o II.díl, který během jediného roku dokončil. Janáček ve fejetonu o své opeře komentoval komplikovanou situaci vzniku libreta slovy: "spočítejme se, zme-li všeci". Viz: L.Janáček, Výlety Páně Broučkovy (Jeden do měsíce, druhý do XV.století). Lidové noviny XXV, č.351, 23.12.1917. Premiéra: 23.4.1920, dir. Ostrčil, režie: G.Schmoranz, výtvarník: Karel Štapfer.
- 2) Viz literatura.
- 3) Vogel (1948), s.68.
- 4) Pala, s.19.
- 5) Vogel (1948), s.225.
- 6) Hollander, s.113.
- 7) Tyrrell, s.131.
- 8) Stuckenschmidt píše (s.115-116): "Trotz der nationalen und lokalen Bindung sind die Stoffe durch sein Musik allgemein gültig geworden." Pak cituje Kabalevského z r.1950: "Die Musik der Oper läßt sich daran zweifeln, daß sie in das modernistische Flußbett der europäischen Musik ihrer Zeit gehört. Sie ist sehr aphoristisch und scheint fortwährend in kleine Stücke zu verfallen."
- 9) Č.105, klavírní výtah s.78-79, Wien-Leipzig 1919. Pořídil R.Veselý.
- 10) Viz J.Doubrovová, Mister Brouček and Don Quijote. Brno 1988 - mezinárodní konference "Janáčkův Brunensia 88" (v tisku).

Literatura:

Acta Janáčkůviana I. Operní dílo L.Janáčka. Sborník příspěvků z mezinárodního symposia, Brno říjen 1965. Brno 1968. - Zejm. S.Přibáňová, Zum Libretto der Ausflüge des Herrn Brouček, s.123-4. - H.Stuckenschmidt, Betrachtungen zu L.Janáček's Brouček, s.114-16.

- J.Vysloužil, Hudobníci 20.storočia. Bratislava 1964, s.109-123.
- M.Brod, Leoš Janáček a jeho protivníci. Česká hudba XXXIV, 1930-31, s.115-16.
- M.Brod, Leoš Janáček. Život a dílo. Praha 1924.
- M.Černohorská, Výlety pana Broučka (text k gramofonovému kompletu). Praha 1962.
- Dílo L.Janáčka. Abecední seznam Janáčkových skladeb a úprav. Bibliografie a diskografie (ed. B.Štědroň). Praha 1959.
- H.Hollander, Leoš Janáček. Leben und Werk. Zürich 1964.
- Leoš Janáček a soudobá hudba. Brno 1958. Zejm. Fr.Hrabal, K otázce tektoniky Výletů p.Broučka do XV.století, s.132-8.
- M.Ůčadlík, 2 kapitoly k Výletům pana Broučka na měsíc. Miscellanea musicologica XII, 1960, s.113-148.
- Obraz života a díla Leoše Janáčka. Prameny, literatura, ikonografie a katalog výstavy (ed. J.Racek). Brno 1948.
- F.Pala, Jevištní dílo Leoše Janáčka. Musikologie III. Janáčkův sborník. Praha-Brno 1955, s.61-210.
- S.Přibáňová, Operní dílo Janáčkovy vrcholného období. Časopis Moravského muzea LXV, 1980, s.165-171.
- J.Šeda, Leoš Janáček. Praha 1961.
- J.Tynell, Mr. Brouček's Excursion to the Moon. Časopis moravského muzea LIII/LIV, 1968-9, řada II, s.89-124.
- J.Tyrrell, Czech Opera. Cambridge 1988.
- O.Šourek, Nová opera Janáčka. Hudební revue XIII, 1920, s.179-201.
- J.Vogel, Leoš Janáček dramatik. Praha 1948.
- J.Vogel, Leoš Janáček. Život a dílo. Praha 1963.